

Ptačí lidé

Text a foto: Tomáš Grim

„Kdybychom měli hlasovat o čeled, která by sloužila jako symbol všech 10 500 druhů ptáků či dokonce celé nádhery života na Zemi, pak by se jeřábi do užšího výběru dostali určitě... Téměř jakákoli myslitelná stránka jejich vzhledu, životního stylu či chování uchvátí lidskou pozornost. Stejně jako kur, holub, vrána či orel se i jeřáb jeví lidské představitosti jako ptačí archetyp. Především na severní polokouli sloužil na způsob psychologického kompasu, který nám pomáhal orientovat se v našich vztazích s přírodou.“

Text předního britského popularizátora ptačího světa, Marka Cockera, je tak výstižný, že jsem ho místo snahy o přepis jinými slovy raději přeložil doslova (Cocker M. & Tipling D. 2013: Birds and People. Jonathan Cape, London). Objem literatury, prózy i poezie, a nakonec i malířství či tance, který je inspirován jeřábím světem či jej přímo popisuje, by bez problémů zaplnil desítky ročníků Naší přírody. Ještě že u nás žije jen jeden z 15 druhů jeřábů...

Jeřábi inspirativní

Fotografie doprovázející tento text snad alespoň naznačují skutečné

kouzlo jeřába popelavého, jediného druhu čeledi, který se pravidelně vyskytuje v Evropě. Nemůžou ale předat eleganci pohybu, ani éterický charakter jeřábího volání. „Slavný finský hudební skladatel J. Sibelius napsal, že zádumčivé volání jeřábů, bez něhož si nedovedeme představit rozsáhlé močály v jeho vlasti, se staly leitmotivem celého jeho života“ (Veselovský Z. 2001: Obecná ornitologie. Academia, Praha). Nic nového pod Sluncem: Homér v Iliadě přirovnává ryk řeckých jednotek na trojských pláních ke křiku jeřábů; jde údajně o vůbec nejstarší zmínku o jakémkoli ptačím druhu v celé západní literatuře.

▲
Noční pohled na jeřáby táhnoucí na nedaleké nocoviště evokuje keltské legendy. Podle nich byl jeřáb ptákem Měsíce, spojeným s mystérii a šamanskými cestami. Hortobágy, Madarsko

Starí Řekové byli nejen rekové (jak s gustem poznamenal Jiří Voskovec), ale i občané sexuálně cílí: mozek jeřába, vyjídáný z drobné mozkovny lžičkou, byl pro starořecky afrodisiakem. Později, v římských spisech z druhého století našeho letopočtu, to byli opět jeřábi, kteří předvíдали podle způsobu letu počasí. A v tureckém Göbekli Tepe, kde byl odkryt zatím vůbec nejstarší chrám v dějinách, najdeme malby jeřábů na neolitických kamenných sloupech starých téměř 12 000 let...

Jeřábi zaujmou nejen svými tanci, hlasem či neobvyklým opeřením (mimořádně, ta podivná „hrča“ ozdobného peří na jeřábi zádí není ocas, ale ramenní letky, které se trochu „vymknuly kontrole“). Jsou to ptáci nadměrně velikosti: náš jeřáb popelavý je dokonce vyšší než čáp. Váží i přes šest kilogramů (samci) a rozpětí křídel dosahuje impresivních až dvou metrů (některé zdroje uvádějí až 240 cm). Jeho příbuzní jsou také obři – jeřáb Antigonin (*Antigone antigone*, dříve *Grus a.*) se dokonce honosí titulem „Nejvyšší létající pták světa“ (obrázek viz Grim T. 2011: Amatérská a profesionální ornitologie. Ornitolog nemusí „poznat ptáky“. Ptačí svět 18/1: 20–22). Při své výšce až 1,7 m je dokonce vyšší než velká část lidské populace, kterou může potkat – žije totiž v jihovýchodní Asii.

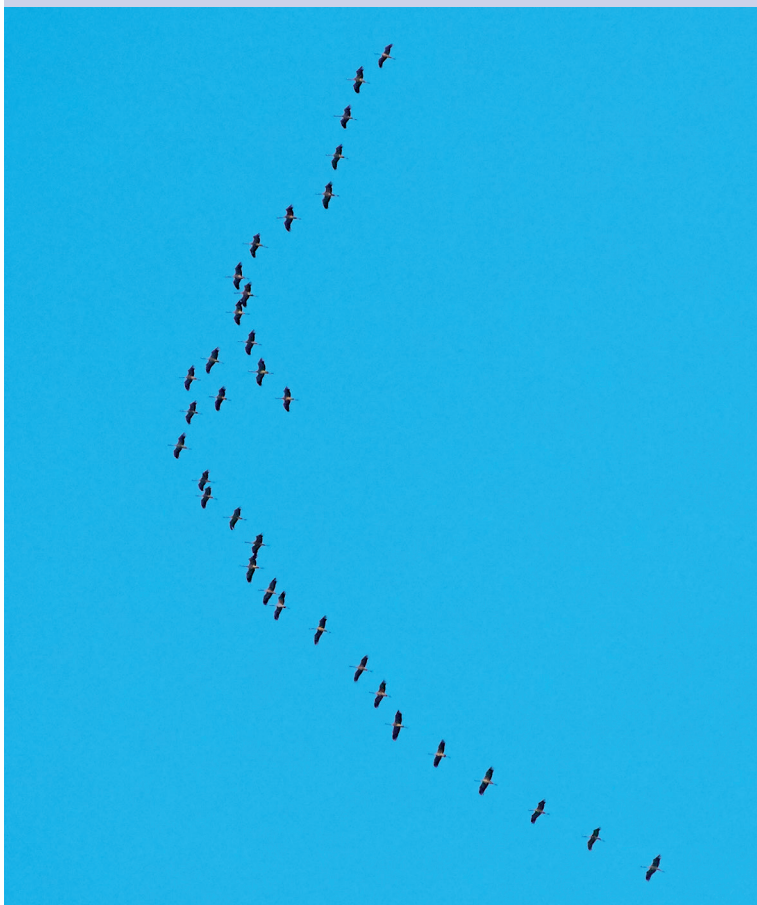
Kvalita i kvantita

Živáči nás fascinují vzhledem, chováním, svými zvyky, někteří i hlasovými projevy. Je však zajímavé, jak se v přírodě jejich různé stránky navzájem často vylučují.

Třeba šat a zpěv. Úhápěčka (UHP = univerzální hnědý pták) z podstaty věci neoslňuje vzhledem, zato nás potěší

- ▲ Jeřáb je plachý stýdlín. Jeho komfortní zónu narušíme už na stovky metrů. Proto detailní portréty a další záběry zblízka doprovázející tento text pocházejí z fotografických krytů. Hortobágy, Maďarsko
- ▼ Jeřábi se vracejí na sever v typické tahové formaci. V tuto chvíli právě letí nad nejnižše položeným místem na Zemi, nad Mrtvým mořem. Neve Zohara, Jižní distrikt, Izrael

Severská jarní idylka. Na polích se tu pasou nejen jeřábi – v pozadí rodinka labutí zpěvných. Ve Finsku je jeřáb zvěstovatelem jara a dodnes hraje významnou mytologickou roli. Utula, Finsko

krásným zpěvem – vzpomeňme slavíka obecného, sedmihláska hajního či rákosníka zpěvného. Naopak pestrobarevní „papoušci“ naší přírody, ať už sýkora modřinka, králíček ohnivý nebo hýl obecný žadní pěvečtí kabrnáči vskutku nejsou.

Nebo početnost a krása. Ne že by třeba pěnkava obecná, sýkora koňadra a vrabec domácí (tři nejpočetnější druhy hnízdící u nás) nebyli pěkní, ale na první příčky pomyslného žebříčku „Ptačí miss“ by je umístil asi jen málokdo. A naopak: znáte někoho, kdo by nevydechl úžasem nad krásou slavíka modráčka, vlhy pestré (sic!) či sýkořice vousaté? Já ne, ale většinou to vydechnutí zazní nad obrázkem – v přírodě jsou to totiž ptáci vzácní, v případě modráčka na našem území dnes na pokraji vyhynutí.

A souvislost s jeřábem? Ta tady vskutku je. Ale ve smyslu „vybočení z řady“. Ačkoli je jeřáb úchvatný už svým šatem, i jeho hlas je okouzující nejen pro řadu skladatelů, kteří jeho motiv zakomponovali do svých děl. Navíc je to pták velmi početný (k čemuž se vrátíme v závěru článku).

V žebříčku „Elegán ptačího světa“ si stojí jednoznačně skvěle – proslulé

jeřábi námluvní tance se staly předmětem obdivu v mnoha kulturách. Jeřáb však ani nemusí tančit, aby si naši pozornost uzurpoval „levou zadní“: během migrace lze totiž v nedalekém Maďarsku pozorovat tyto úchvatné ptáky ne po tisících, ale desetitisících!

Na tahu západním

Zastavme se u spektakulárních tahových zvyků jeřába popelavého. Ty jsou právě díky této jejich stránce jedny z nejdéle a nejlépe známých mezi všemi ptačími druhy. Přes naše území jeřábi protahují na sever od konce února, převážně pak v březnu (ale i dubnu). Na jih se vracejí v září a říjnu. Obě období tahu vynesly dvěma nedalekým evropským tahovým shromaždištím a zastávkám mezi ptáčkaři až kultovní status.

Na západní tahové cestě je to francouzská lokalita Lac du Der-Chantecoq. Doslova sice „jezero“, ale ve skutečnosti umělá vodní nádrž, vybudovaná teprve před půl stoletím v místě zatopené obce Chantecoq (spolu s dalšími nádržemi a zatopenými obcemi v okolí). „Sbírají“ se tu jeřábi ze Skandinávie a přilehlé západní Evropy, kteří pak pokračují na zimoviště v jižní Francii, Španělsku a někteří i v Maroku. Na podzim je celkový počet protahujících jeřábů odhadován na 50 až 100 tisíc. V konkrétní den je počet samozřejmě podstatně nižší, kolem 20 až 35 tisíc. Absolutní rekord bere dech ještě víc: 73 000 jeřábů v jediný pozdní listopadový den roku 2000! Není divu, že dějiště takové podívané si našlo místo i v knize, která představuje „Sto nejlepších ptáčkařských lokalit světa“ (Couzens D. 2008: Top 100 Birding Sites of the World. New Holland, London).

Tak obří počty ohromí nejen ptáčkaře, ale i kohokoli, kdo má všeobecný zájem o přírodu. Ohromení však šlo jistě vyzorovat i na tvářích farmářů (kteří nakonec přišli o velké rozlohy zemědělské půdy už samotným vybudováním nádrží, jejichž celková plocha je skoro 80 km²). Důvod je zřejmý – jeřábi sice sežerou leccos, ale primárně jsou to býložravci. Jejich menu zahrnuje nejen kořínky, výhonky či listy, ale i zrno... Řešení se našlo v tom, že každoročně je na pospas jeřábům ponecháno několik set hektarů kukuřičných polí. A na Ferme aux Grues („jeřábí farmě“) jsou ptáci dokonce přímo dokrmováni kukuřicí. Sice krásní, ale z hlediska zemědělce příliš početní návštěvníci pak nedělají škody jinde.

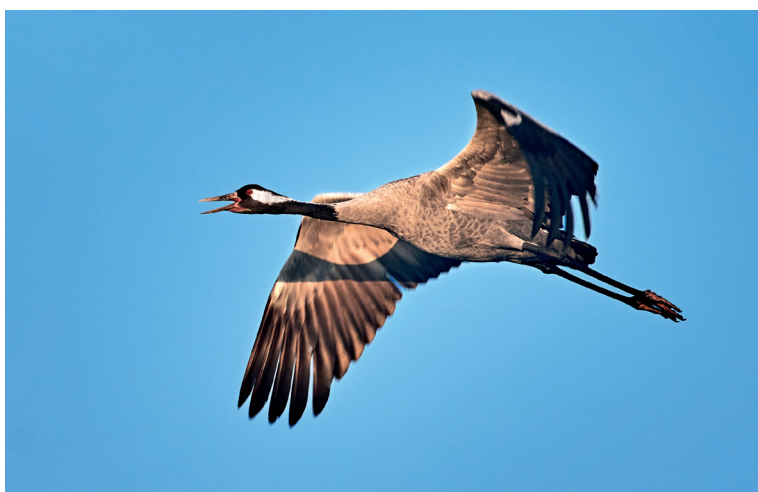
Na tahu východním

Na východní tahové cestě také najdeme lokalitu podobného kalibru jako Lac du Der-Chantecoq – východomadžarské Hortobágy. Tento západní cíp asijských stepí krásně naplňuje představu „blízké exotiky“, kterou byste jinak museli hledat mnohem dál od našich končin. Dlouhorohý skot, vahadlové studně a nekonečná placka až na obzor... nejsou zdaleka vše, co sem láká přírodophilné turisty. I v Hortobágy patří ranní rozlet jeřábů z nocovišť a večerní slet tamtéž k nezapomenutelným zážitkům.

Do hortobágské puszty se slétají jeřábi z Finska a pobaltských států. Odtud pokračují přes Jaderské moře a Sicílii do Tuniska a přilehlých mediteránních částí Alžíru a Libye, kde zimují. I zdejší počty jsou fascinující. Zápis z ptáčkařské stránky www.hungarianbirdwatching.com: „Podle sčítání z 10. října 2019 je počet

jeřábů popelavých (*Grus grus*) v Hortobágy 158 740. Tento počet se velmi podobá maximálnímu počtu zjištěnému v minulém roce 160 240.“ Není divu, že dějiště takové podívané si našlo místo i v knize, která představuje „Nejlepší ptáčkařské lokality Evropy“ (Couzens D. 2011: Top Birding Sites of Europe. New Holland, London).

S ohledem na migrační zvyky jeřábů je dobré zmínit i to, že ne všichni jeřábi doletí do „plánovaného“ cíle. Tím nemyslím triviální fakt, že jako

▲ Setkání s jeřábem je zážitek nejen estetický, ale i akustický – a setkání s tisícíhlavými hejny na tahu je bez nadsázky „rachot“.
Hortobágy, Maďarsko

▼ Barva podzimního listí a tah jeřábů k sobě nerozlučně patří.
Hortobágy, Maďarsko

- ▲ Sychravé podzimní ráno, jeřábi se začínají po stovkách a tisících rozlétat ze svého nocoviště na pastvu. Hortobágy, Maďarsko
- ▼ Sibiř? Dojem rozhodně ano, ale ve skutečnosti jsme jen pár set kilometrů za našimi hranicemi. Nekonečná placka východního Maďarska při pohledu z jedné z pozorovacích věží speciálně postavených pro pozorování jeřábů. V křišťálovém ranním říjnovém světle je to neskutečný zážitek. Hortobágy, Maďarsko

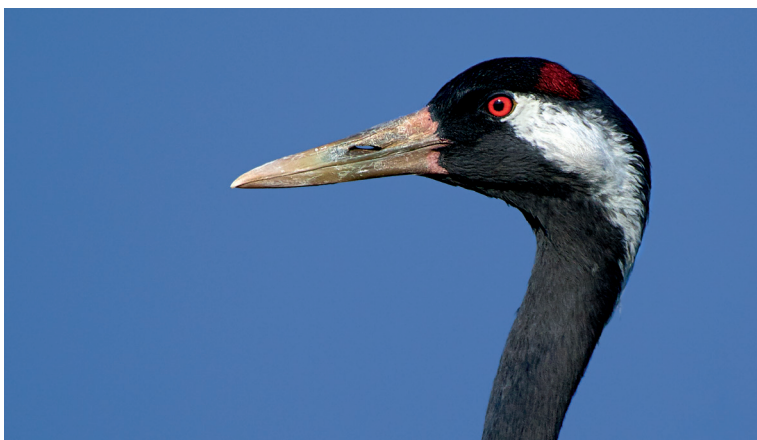

u jakéhokoli jiného druhu si smrt vybírá svou daň v jakémkoli věku, během hnízdění, zimování i migrace. Netriviální jsou místa, kam až se několika jeřábům „podařilo“ zatoulat – na Island (přes čtyři desítky záznamů), do Grónska a dokonce až do USA.

Pak už nepřekvapí, že jeřábí migrace je jev značně dynamický. V zimě 1980/1981 zimovalo ve Francii pouze kolem 100 jeřábů, ale o 20 let později už to bylo o téměř tři řády (!) více – v zimě 2000/2001 se odhad zimujících jeřábů vyšplhal na fenomenálních 68000. Stále také stoupá počet jeřábů, kteří z Hortobágy nepokračují do Tuniska, ale v severní Itálii se stočí na západ a zimu stráví se svými soudruhy, kteří táhli přes Lac du Der-Chantecoq. A s tím jak v severní Evropě začínají jeřábi hnízdit dříve, se také urychlilo načasování jejich přeletu Pyrenejí při migraci – po 30 letech sledování dnes jeřábi překonávají toto pohoří o celé tři týdny dříve.

„Comeback“ jeřábů

Oblast výskytu jeřábů prodělala v důsledku činnosti člověka podstatné změny. Ostatně u kterého druhu ne? Jeřáb ale není pěnkava: o změnách rozšíření pěnkav napříč staletími samozřejmě nic nevíme, protože tak nenápadný a lovecky neinteresantní druh nikdo ve středověku nezaznamenával. Naopak u atraktivních jeřábů víme, kdy z kterých zemí vymizeli jako hnízdiči. Jde o přelom středověku a novověku (konec 15. a začátek 16. století) v Anglii a Irsku, ale i o doby celkem nedávné – pozdní 19. století (Itálie, Rakousko) či dokonce polovinu století 20. (Maďarsko, Španělsko, Řecko). Kuriozitou je znovuzahnízdění jeřábů v Anglii. Po právě 439 (!)

*Portrét dospělého jeřába.
Hortobágy, Maďarsko*

letech začali hnízdit opět, dokonce na přesně stejném místě, kde byli v roce 1543 vyhubeni!

Proč vymizeli? Hlavní příčiny jsou dvě. O té první výmluvně vypovídá skutečnost, že se u nás v 17. století za jeřába platilo zástřelné 45 krejcarů. Velkoplošnou příčinou vymizení jeřábů ze západní, střední a jižní Evropy bylo také „zkulturnění“ původních lesů, rozuměj jejich likvidace a nahrazení sterilními plantážemi na dříví.

Nicméně od přibližně poloviny minulého století slaví jeřábi svůj „comeback“. Dokonce i do našich končin. Až do sedmdesátých let byli jeřábi vzácnost, jen sem tam se k nám zatoulo pár zbloudilců, kteří si popletli migrační cesty – ty vedou mimo naše území, jak východněji (pro zopakování: přes maďarské Hortobágy), tak západněji (přes francouzské Lac du Der-Chantecoq).

V osmdesátých letech se u nás začali jeřábi vzácně zdržovat i v hnízdní době. První prokázané hnízdění bylo doloženo ale až v roce 1989, u severočeských Doks. Populace pak narůstala uspokojivě: v letech 1985–1989 byl odhad sice jen 1–5 párů, ale těsně po přelomu tisíciletí (2001–2003) už byla velikost naší populace odhadnuta na 14

naše
příroda

až 29 hnízdících párů. Nejaktuálnější data o početnosti jeřábů u nás pak dokládají další nárůst jeho populace: výzkum z let 2014–2017 odhaduje velikost současné populace na našem území na 80 až 100 párů (Šťastný K. & Bejček V. eds. (v tisku): Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 2014–2017. Aventinum, Praha).

A kam tedy dnes, po všech těch areálových kotrmelcích, sahá areál jeřába popelavého? Od jižní Skandinávie a východního Německa až po Dálný východ do Ruska. Od této souvislé areálové nudle, na severu dosahující severního Finska a na jihu do Střední Asie, se oddělují izolované ostrůvky v Dunajské deltě v Rumunsku a v oblasti, kde se potkává Turecko s Iránem.

Jeřábí pověry

„Jeřáb je velký pták jako čáp s dlouhýma nohama, ale s kratším zobákem, popelavé barvy. Jeřábi létají v řetězově uspořádaném hejnu pohromadě, jak praví Ambrož. Když táhnou, letí jakoby pod vojenským znamením; ten, který hejno vede, napomíná ostatní,

aby zachovávali v letu pořádek, a když ochraptí, nastoupí na jeho místo jiný. V noci se střídají na hlídkách, takže někteří spí, ti pak, kteří jsou vzhůru, drží v noze, zvednuté nad zem, kaménky. Když kaménky padají, protože pták začne usínat, jeřábi se probudí a začnou křičet. Spí s hlavou složenou pod křídlem a stojí střídavě na jedné a na druhé noze. Jejich vůdce letí dopředu s nataženým krkem. Žerou písek, aby byli při letu vyvážení a lehčí. Nevyvyrhnou písek ani neupustí kaménky, dokud nejsou v bezpečí. Jestliže některý umdlévá, ostatní jej hned podpoří a živí jej, dokud se neuzdraví. Ve stáří černají.“

Už rozsah citátu o jeřábech ze spisu „Mistra Bartoloměje z Chlumce, řečeného Klaret, Ptačí zahrádka“ ukazuje, že se tento opeřenec těšil zájmu našich předků – Klaret mu totiž věnoval více prostoru než naprosté většině ostatních druhů, o nichž psal (Claretus 1991: Ptačí zahrádka. Z latiny přeložila Jana Nechutová. Petrov, Brno). Jako v podobných případech je popis směsí přírodě věrných postřehů i zkreslených pohádek (myslím, že není třeba podrobněji rozvádět, co patří do které ze dvou kategorií). To bychom neměli

◀
*Mladý jeřáb.
Hortobágy, Maďarsko*

*Když se jeřáb chystá
na přistání, jde veškerá
důstojnost stranou –
během dosedacích manévrů
působí toto jinak majestátné
zvíře spíše legračně.
Hortobágy, Maďarsko*

*Večerní slet jeřábů popelavých
na nocoviště je jedním
z nejužasnějších přírodních
divadel nejen v Evropě,
ale i na celém světě.
Jeho neodmyslitelnou součástí
je i zvuková kulisa, na kterou
žádný divák nezapomene...
Hortobágy, Maďarsko*

vnímat jako nedostatek – jednak nevíme, které z dnešních „poznatků“ čas vyjeví jako pohádky, jednak si Claretus zaslouží náš obdiv jako průkopnický popularizátor poznatků o přírodě.

Navzdory Claretovi a dalším je však zajímavé, jak málo se jeřáb popelavý vyskytuje v našich národních pověrách, snářích či pohádkách (Hudec K. 2017: Ptáci v českém životě a kultuře. Academia, Praha).

Jeřáb neohrožený

Zmínky o zástřelném či konfliktu mezi jeřáby a farmáři by snadno mohly vzbudit dojem, že jeřáb popelavý čelil různým nebezpečnostvům nejen v minulosti, ale i dnes. Veřejnost má skutečně tendenci snadno sklouzávat na základě z kontextu vytržených kousků informací ke zcela neoprávněně pesimistickým *dojmům*, že s určitým druhem je to nahnuté. Asi nejkřiklavějším příkladem je absurdní představa, že vrabec domácí je nějak ohrožen (přitom jde o vůbec nejpočetnější, a tedy nejméně ohrožený,

volně žijící ptačí druh planety, viz Grim T. 2020: Vrabec kosmopolita. Živa 68/1: 42–46, 68/2: 99–104, 68/3: 152–157). Jak se to má s jeřábem?

V Červeném seznamu ohrožených druhů České republiky (2017) je jeřáb popelavý uveden v kategorii „kriticky ohrožený“. To však, bohužel i naštěstí zároveň, více vypovídá o zavádějícím, umělém politickém hranicím poplatném charakteru ochrannářských kategorií než o skutečném ochrannářském statutu jeřába. V Červeném seznamu je totiž hodnocena početnost druhu na našem území, jakoby nikde jinde nežil – tedy už zmíněné vytržení z kontextu. Tentokrát však nikoli v laickém, ale odborném provedení.

Představa, že jeřáb popelavý (tedy druh a nikoli jeho uměle politicky vymezená populace!) je „kriticky ohrožený“, je biologicky zcela absurdní. Podle BirdLife International (2020) má jeřáb popelavý „extrémně velký areál“ – hnízdí na obrovském území 25 600 000 km². Pak nepřekvapí, že jeho populace je „velmi početná“ – kolem půl milionu jedinců. A nakonec a především: jeho celkový populační trend je rostoucí. Ze všech tří důvodů nemůže být jeřáb pokládán ani za „zranitelného“, natož za „ohroženého“, o „kriticky“ už vůbec nemluvě.

Čtenář tedy může zůstat naprosto klidný. Celosvětově tento krásný pták zůstává ochrannářsky „málo dotčený“. Poetickým způsobem to dává jakousi pomyslnou naději i nám – jak píše autor úvodních vět tohoto textu, Mark Cocker, „jeřábi, ti dlouhonozí, dlouhokrcí ptáci s křídly ne nepodobnými pláštům, sice nemusejí úplně připomínat člověka, ale přinejmenším naznačují, jak bychom my sami vypadali, kdybychom byli opeřenci“. ■